

TEISMŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS SISTEMOS RAIDA 1918–1940 M.

Tadas Valančius

Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: valancius.tadas@gmail.com

Pateikta 2019 m. gegužės 3 d., parengta spausdinti 2019 m. birželio 5 d.

DOI: 10.13165/JUR-19-26-1-05

Santrauka. *Teisminės valdžios nepriklausomumo principu grįsta teismų sprendimų kontrolės sistema kelia tyrėjų susidomėjimą dėl jos įtakos teismo proceso trukmei, darbo krūviui ir žmogaus teisių apsaugos problematikai. Nacionalinėje teismų sąrangoje suformuota dar Pirmosios Respublikos laikotarpiu ši sistema laikyta pažangia ir atkuriant valstybės nepriklausomybę. Straipsnyje siekiama atskleisti teismų sprendimų kontrolės sistemos formavimą lėmusias aplinkybes, teisinę reglamentavimą ir įtaką teismų raidai 1918–1940 m.*

Reikšminiai žodžiai: *Lietuvos teismai, teismų istorija, teismų sprendimų kontrolė, apeliacija, kasacija.*

ĮVADAS

Pažangi demokratiškos Europos valstybių tradicijas atitinkanti¹, patikima, labai kvalifikuota ir morali konstitucinė institucija², pasižymėjusi ypač aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, kad „visuomenėje jau buvo išnykusi net mintis, jog tiesą būtų

1 Pranas Kūris, „Teisinė reforma ir teismai“, *Diena* 29 (1995), 2.

2 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos Vyriausysis Tribunalas XX amžiuje“, *Jurisprudencija* 21, 2 (2014): 455.

galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų numatytu keliu³. Žvelgiant iš šiuolaikinės demokratinės valstybės perspektyvos, šie nūdienos, amžininkų ir išeivijos teisininkų palikti Lietuvos tarpukario (1918–1940 m.) nacionalinės teismų sistemos vertinimai liktų tik skambiais epitetais, jei ne vienas esminių šios santvarkos bruožų – teismų nepriklausomumo principas, Vakarų Europos teisės tradicijoje evoliucionavęs 19 a. pirmojoje pusėje⁴. Teisminės valdžios „stiprumo pradū“⁵ definiuojamas principas tapo stimulu evoliucionuoti specifinei, vidine teismų kontrole grįstai teismų sprendimų kontrolės sistemai.

1918 m. valstybingumą atkūrusios Lietuvos teisinėje sistemoje ji adaptuota sulig nacionalinių teismų sukūrimu. Iškalbinga, jog 1990-aisiais, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, ji laikyta pavyzdine⁶, kaip ir pati teismų sistema. Ir pastaruoju metu, sprendžiant proceso trukmės, teismų darbo krūvio, darbo efektyvumo, žmogaus, piliečių teisių problematiką, teismų sprendimų kontrolės sistemos funkcionavimas išlieka aktuali tyrimo objektu.

Du dešimtmečius trukęs pirmasis teisminės valdžios raidos etapas formavo fundamentalius veiklos principus, absorbavo nacionalinę ir tarptautinę praktiką, kūrė jos tapatybę, praktiką, reglamentavimo precedentą. Tad ir šiandien analizuojant aktualius praktinius bylų kiekio, teismų bei teisėjų darbo krūvio klausimus, neatsietinus nuo šio tyrimo, atrastos istorinės pamokos, suponuotos tapačios problematikos praktijoje, gali lemti efektyvesnę sprendimų priėmimo kelią.

Šio tyrimo objektas – 1918–1940 m. laikotarpiu bendrosios kompetencijos teismų sistemoje veikęs jų sprendimų kontrolės mechanizmas: jo raidą formavusios istorinės aplinkybės, teisinis reglamentavimas ir įtaka pačiai teismų sistemos evoliucijai.

Teisės doktrina, tenka pripažinti, šykšti dėmesio aptariamajam laikotarpiui. NAGRINĖTI šią temą daugiausia bandyta kitų tyrimų kontekste. Amžininkų palikta teisės doktrina, natūralu, labiau susitelkusi ties praktinių probleminių klausimų aptarimu, pažindinusi teisės mokslu ir praktika besidomėjusią bendruomenę su šios srities institutais apskritai. Reikšmingą įdirbį šiuose baruose atliko M. Romeris⁷, V. Mačys⁸,

3 Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944–1990)* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 47.

4 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996), 5.

5 *Ibid.*, 5.

6 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004), 44.

7 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1931); Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937).

8 Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924); Vladas Mačys, „Teismų darbo palengvinimo ir sutvarkymo reikalu“, *Teisė* 4 (1923).

P. Leonas⁹. Paminėjimo verti išeivijos palikimą tyrusių mokslininkų darbai.¹⁰ Tačiau reikšmingiausias įdirbis atliktas Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Iš šio laikotarpio išskirtini V. Nekrošiaus¹¹ ir G. Ambrasaitės¹² tyrimai, kuriuose per atskiras teismų sprendimų kontrolės formas žvilgtelėta ir į 1918–1940 m. palikimą. Iš tyrimui svarbios perspektyvos instancinė teismų sprendimų kontrolė aptarta tarpukario teismų sistemą ir atskirus teismus tyrusių mokslininkų – M. Maksimaičio¹³, A. Vilbiko¹⁴, L. Griškevič¹⁵ darbuose.

Fundamentaliais šio tyrimo metodais laikytini istorinis lyginamasis, dokumentų analizės ir teleologinis metodai. Taip pat naudojama nuo teisės istorijos mokslo neatsiejama apibendrinimo, statistinio, indukcinio ir dedukcinio metodų visuma. Jais ne tik analizuojamas mokslo ir teisinės sistemų kūrėjų paveldas, teismų kontrolės sistemą reglamentavusios teisinės normos, tačiau taip pat formuojamas kompleksiškas vertinimas, leidžiantis vystyti paraleles su šių laikų teismų sistemos problematika.

1. TEISMŲ INSTANCINĖS SISTEMOS FORMAVIMOSI APLINKYBĖS

Teisės doktrinoje teismų sprendimų kontrolės esmė definicijuojama kaip galimybė atnaujinti bei pakartoti ginčo nagrinėjimą aukštesnės instancijos teisme, dalyvaujant kitiems teisėjams, o esmine tokios galimybės sąlyga teisinėje valstybėje įvardijama teismų instancinė sistema.¹⁶

Apskritai šiuolaikinėje teisės doktrinoje išskiriamos kelios esminės priežastys, lemiančios instancinės sistemos formavimąsi: 1) teismo klaidos ir būtinybė jas ištaisyti,

9 Petras Leonas, „Aequitas Lietuvos teismuose“, *Teisė* (1933).

10 Mindaugas Maksimaitis, Gintaras Šapoka, Kristina Miliauskaitė, Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944-1990) (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011); Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai* (Chicago, 1967).

11 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1996).

12 Goda Ambrasaitė, „Apeliacija civiliniame procese“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004).

13 Mindaugas Maksimaitis, „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“, *Jurisprudencija* 21, 1 (2014); Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013); Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918-1933)“, *Jurisprudencija* 20, 2 (2013); Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001).

14 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)* (Šiauliai, 2019).

15 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013).

16 Vytautas Nekrošius, „Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje“, *supra* note 4, p. 19.

siekiant apginti ginčo šalis; 2) aukštesnės instancijos teismo, tikrinančio sprendimą, pranašumas prieš žemesnės instancijos teismą; 3) motyvacija žemesnės instancijos teismų teisėjams bylas nagrinėti atidžiau; 4) neteisėtų teismo sprendimų eliminavimo būtinybė viešojo intereso atžvilgiu, 5) valstybės suinteresuotumas darnia ir nuoseklia teisės sistema, vienodu teisės aiškinimu.¹⁷ Šis priežastingumas neatsiejamas nuo Lietuvos Respublikos nacionalinės teismų sistemos formavimosi aplinkybių.

Valstybingumo istorijos tyrinėtojai pastebi, kad Lietuvos teisinės sistemos evoliucijai XX a. pradžioje stipriausią impulsą davė didžiulis demokratinų jėgų pakilimas tiek valstybės viduje, tiek aplink ją¹⁸ – lietuvių tauta karui besitraukiant tiesiog idealizavo demokratiją ir linko į nuosaičių konsensusą dėl šios politinės srovės nešamos santvarkos atributų. Tačiau laikmečio realijos valstybingumo kūrėjams diktavo sudėtingus sprendimus.

Netrukus po nepriklausomybės paskelbimo suvokta, jog iš pat pagrindų kurti savą teisę reikštų praktiškai „neišsprendžiamą uždavinį“¹⁹. Ne vien dėl sudėtingų to meto politinių, ekonominių ir socialinių aplinkybių, bet ir dėl istoriškai susiklosčiusio teisės partikuliarizmo. Nors valstybingumo aušroje deklaruotas siekis išlaikyti sąsajas su istorine Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, kurios teisėje ištis būta modernių teisinės valstybės, teisės viršenybės, parlamentarizmo, valdžių padalijimo, teismų nepriklausomumo ir atskyrimo nuo administracijos, žmogaus teisių užuomazgų²⁰, reali situacija krašte skatino akceptuoti ir adaptuoti krašto gyvenimo reikmėms gyventojams pažįstamas, tad ir lengviausiai realizuojamas svetimos teisės normas. Tyrėjų vertinimu, priešingas sprendimas galėjo lemti sunkiai prognozuojamą visuomeninių santykių chaosą²¹. Neišvengiama teisės recepcija²² netrukus po valstybės atkūrimo buvo įtvirtinta suverenos galios teisės aktais²³. Ir jau 1918 m. pradžioje, net neturint savos teisinės terminologijos, imta į lietuvių kalbą versti didžiojoje valstybės dalyje iki

17 Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas, Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. II tomas* (Vilnius: Justitia, 2005), 263–264.

18 Mindaugas Maksimaitis, Stasys Vansevicius, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. (Vilnius: Justitia, 1997), 140.

19 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis“, *Jurisprudencija* 20,1 (2013):12.

20 Rima Ažubalytė, Egidija Tamošiūnienė, *Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m. Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 206.

21 Mindaugas Maksimaitis, „Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918-1940 m.“, *Jurisprudencija* 19, 2(2012): 407.

22 Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 2001), 70.

23 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“. Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas. 1918, Nr. 1-1a.; „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. Lietuvos Vyriausybės žinios, 1919, Nr. 2-3/26.

karo galiojusius Rusijos baudžiamuosius ir civilinius įstatymus bei Suvalkijos regione veikusių Napoleono kodeksą²⁴.

Taip pat nuosaikiai perimti ir carinės Rusijos civilinio proceso ir baudžiamojo proceso įstatymai, kurių pagrindą sudarė 1864 m. Teismų statutai. Rusijos teismo proceso įstatymai įsigaliojo visoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos kraštą.²⁵ Autoritetingo to meto teisininko V. Mačio, teigimu, civilinio proceso įstatymai „mažai yra rusų teorijos ir praktikos darbas; jie yra, galima sakyti, vakarų Europos valstybių darbo vaisius, ypač prancūzų“²⁶. Tokia sąsaja neleido esminiu trūkumu laikyti tarpukariu taip ir nesukurto nacionalinio civilinio kodekso.²⁷ Receptuotasis baudžiamasis procesas taip pat aukštai vertintas dėl jo stipraus ryšio su Vakarų Europos valstybių teisine patirtimi.²⁸

Skirtingai nuo procesinių teisės aktų, iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos teritorijoje veikusi teismų sistema, valstybingumą atkūrusiai valstybei nelaikyta tinkama²⁹, o karo metu veikęs vokiečių valdžios teismas vadintas „teismo parodija“³⁰. Iš esmės susirūpinimą kėlė teismuose naudota „mažai žmonėms tesuprantama rusų kalba“³¹, tačiau didesnis nerimas jaustas dėl organizuotumo trūkumo, kurį spręsti siūlyta įstatymų keliu³². Pripažinus, jog atkurta valstybė be teismo likti negali nė dienos, o tobulo teismų organizacijos projekto parengti nepavyks³³ paskubomis priimtas Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo įstatymas. Lakoniškas, vos 36 straipsnių apimties, 1918 m. lapkričio 28 dienos teisės aktas iš esmės buvo gyvybiškai reikalingas besikuriančiai Lietuvos teisinei sistemai, ypač eliminuojant tuomet dar gajus okupacinės valdžios hegemonijos pėdsakus. Jis suponavo naują bendrosios kompetencijos teismų sistemos teisinį pagrindą, iš esmės parengtą pagal vokiečių okupuotoje teritorijoje veikusios sistemos pavyzdį³⁴: Lietuvoje buvo įteisinta 3 pakopų teismų sistema, sudaryta iš Vyriausiojo Tribunolo, apygardų teismų ir taikos teisėjų (3 str.).

24 Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918* (Vilnius: Mokslas, 1991), 240.

25 Mindaugas Maksimaitis, *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais*, supra note 22, 57.

26 Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1924), 29.

27 Egidijus Laužikas, Valnetinas Mikelėnas, Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2003), 213.

28 Goda Ambrasaitė-Balynienė et al., *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Mokslinis redaktorius Vytautas Sinkevičius (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2018), 631.

29 Mindaugas Maksimaitis, „Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918-1933)“, *Jurisprudencija* 20, 2 (2013): 377

30 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė* (Kaunas: Technologija, 2002), 326.

31 Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, supra note 24, 400.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

34 Mindaugas Maksimaitis, *Jurisprudencija*, op. cit.

Įstatymas taikos teisėjams pavedė pirmąją instanciją spręsti nesudėtingas baudžiamąsias ir menkavertes civilines bylas (17 str. ir 27 str.), apygardos teismams – reikšmingesnes civilines ir baudžiamąsias bylas (20 ir 27 str.). Apygardos teismams taip pat deleguota kompetencija apeliacine instancija nagrinėti taikos teisėjų priimtus sprendimus (18 str. ir 28 str.). Vyriausiasis Tribunolas tapo apeliacine instancija dėl Apygardų teismuose priimtų sprendimų (21 str. ir 32 str.). Taip pat nuspręsta laikinai nesteigti kasacinės instancijos, tikintis, kad Vyriausiasis Tribunolas atliks tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos funkcijas³⁵.

Visgi skubotai priimtas įstatymas paliko neatsakytų klausimų. Ypač dideles diskusijas kėlė sprendimas atsisakyti kasacinio teismo abejojant šios instancijos reikalingumu³⁶ ir menku sprendžiamų ginčų kiekiu³⁷. Iš atliktos archyvinių šaltinių analizės matyti, kad kasacinės grandies atsisakymas buvo asmeninė principinė pirmojo teisingumo ministro P. Leono pozicija.

Nepaisant to, pirmojoje nacionalinėje teismų sistemoje sukonstruotas dvinaris instancinis modelis. Pirmosios instancijos teismų sprendimai tikrinti apeliacinėje instancijoje, kuri buvusi galutinė – šioje instancijoje priimti sprendimai negalėjo būti skundžiami. O vienodo teisės aiškinimo uždavinys, paprastai sprendžiamas kasacinio teismo, patikėtas Vyriausiajam Tribunalui, tuo pat metu veikusiam kaip bendra visai Lietuvai apeliacinė instancija.³⁸

Pastebėtina, kad šioje instancinėje sąrangoje įtvirtintas teismų sprendimų kontrolės sistemos reikalingumas apskritai nekvėstionuotas. Lietuvoje buvo gan organiškai įteisinta galimybė nepatenkintai teismo sprendimu šaliai kreiptis į aukštesnės instancijos teismą, savo teises ginti apeliacinės instancijos teisme. Tuo metu ši teisė neatsieta nuo šiuolaikinei demokratinei valstybei būdingo nepriklausomo teismo kūrimo. Autoritetingiausi Lietuvos Respublikos teisininkai ir teismų sistemos kūrėjai lietuvišką teismą konstravo kaip „nepriklausomumo iš oro ir nepriklausomumo iš vidaus“³⁹ sąlygą turinčią instituciją, išvien su išskirtine teise vienintelei „paliesti savo darytus sprendimus“⁴⁰, įtvirtinta toje pačioje instancinėje sąrangoje⁴¹.

35 „Paaškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas““. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 2-3/27.

36 Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, op. cit., 408.

37 „Paaškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas““. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 2-3/27.

38 Mindaugas Maksimaitis, „Iš Lietuvos teismų istorijos: Apeliaciniai Rūmai (1933–1944)“, *Jurisprudencija* 21, 1 (2014): 27.

39 Voldemaras Bumblys, „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 135–136.

40 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*, supra note. 30, 373.

41 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1931), 19.

Toks teisinės minties diskursas ir faktinis demokratiškesnių Europos valstybių patirties perkėlimas į besiformuojančią nacionalinę teismų sistemą, nepaisant atviru likusio kasacinės instancijos klausimo, nacionalinės instancinės sistemos formavimo pradžioje leidžia identifikuoti moderniosios teisinės valstybės⁴² bruožus ir pareizumuoti nuo šios patirties neatsiejamą jos raidos perspektyvą.

2. TEISMŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS PROCESINIS REGLAMENTAVIMAS

Apeliacija (lot. *appellatio*) 1918 m. pabaigoje buvo faktiška vienintele leistina neįsigaliojusio teismo sprendimo „panaikinimo ar reformavimo teismo galia“⁴³ forma. Įsigaliojęs teismo sprendimas to meto jurisprudencijoje traktuotas nenaikintinu, kuris „absoliutiškai – net teismo organų, nė reformuojamas, nė naikinimas negali būti“⁴⁴.

Kuriantis nacionalinei teismų sistemai, savo mokslininko karjerą pradėjęs M. Romeris, analizuodamas to laikotarpio instancijų sąryšį, atkreipė dėmesį, jog „pirmosios instancijos teismas daro sprendimą, bet tas sprendimas tučtuojau neįsigali, ir per tam tikrą trumpą laiką sudaro teismo sprendimą tiktai projektą; iki tam laikui išėjus, leidžiama bylos dalyviui ar dalyviams apeliuoti, tai reiškia – perkelti bylą į antrosios instancijos teismą ir reikalauti, kad pastarasai iš naujo tą bylą išspręstų. <...> Apeliacinis teismas išsvarsto iš naujo iš esmės ir išsprendžia pačią civilinę ar baudžiamąją bylą“⁴⁵. Taip profesorius lakoniškai apibūdino esminį tarpukario teismų sprendimų antroje instancijoje kontrolės bruožą, iš esmės nepakitusių per visą tiriamąjį laikotarpį.

Šį bruožą Civilinės teisenos įstatymas (CTĮ)⁴⁶ Lietuvoje įtvirtino kaip neribotos apeliacijos modelį, kuris, kaip ir teigia M. Romeris, civiliniame procese apeliacinės instancijos teismą įpareigojo nagrinėti bylą iš esmės, tokiais pat pagrindais kaip ir pirmosios instancijos teismas. Esminė šio modelio savybė, skirianti jį nuo ribotos apeliacijos modelio yra ta, jog byloje dalyvaujantiems asmenims leista iš esmės be apribojimų antrosios instancijos teismui teikti naujas faktines aplinkybes, įrodymus⁴⁷.

42 Juozas Leonavičius, *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė, supra note.* 30, 373.

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*, 374.

45 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, supra note.* 41, 47.

46 *Civilinės teisenos įstatymas su visais pakeitimais ir papildymais ir su vyr. tribunolo bei rusų senato aiškinimais.* Redagavo Č. Butkys; vyr. tribunolo sprendimus parinko L. Veržbavičius (Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1938).

47 Skiriamuoju apeliacijos rūšių bruožu dažniausia traktuojamas naujų įrodymų pateikimo apeliacinės instancijos teisme galimybė. Jei naujų įrodymų pateikimas apeliacinės instancijos teisme neribojamas – pripažįstamas neribotos apeliacijos funkcionavimas.// Egidijus Laužikas, Valnetinas Mikelėnas, Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. II tomas, supra note* 17, 227.

Tiesa, CTĮ 773 str. apribojo apeliacinės instancijos teismo procesą apeliacinio skundo ribomis, o CTĮ 772 str. įpareigojo apeliacinės instancijos teismus savarankiškai užbaigti ginčą, negražinant bylos į pirmąją instanciją.

Šis, iš Prancūzijos civilinio proceso determinavęs neribotos apeliacijos modelis, suponavo pareigą apeliacinės instancijos teismui ginčą pradėti nagrinėti iš pradžių, iš esmės, tarsi pirmosios instancijos teismo proceso nei nebūtų buvę⁴⁸. Nepaisant tokio apeliacijos modelio, to meto teisės doktrinoje dar vadinto korektyvu⁴⁹ ar lietuvinto atšaukimu⁵⁰, jis vienareikšmiškai traktuotas⁵¹ teismų sprendimų kontrolės forma⁵². Tai lėmė du esminiai šio proceso bruožai: 1) pirmosios instancijos teismo sprendimo apskundimas aukštesnės instancijos teismui sustiprina sprendimo teisingumo bei pagrįstumo garantiją, 2) apeliacinio teismo sprendimas to meto jurisprudencijoje pripažintas galutiniu ir neskundžiamu.

Be to, ši civiliniuose ginčiuose teismo priimtų sprendimų apskundimo tvarka priimtinesne laikyta dėl geresnio aukštesnės instancijos teismo organizuotumo, didesnės teisėjų patirties, kolegialumo⁵³, tikimybės priartėti prie objektyvios tiesos.⁵⁴ Visgi jos trūkumų išvelgta daugiau nei privalumų. Pagrindiniais jų mokslininkai įvardija formuojamą mentalitetą spragą kaip „įsitikinimą, kad tikrasis teismo sprendimas“ bus priimtas tik apeliacinėje instancijoje⁵⁵, pirmosios instancijos teismų kompetencijos nuvertinimą, juos priskiriant „bandymų poligono“ kategorijai, taip pat organiškai susidariusį neigiamą poveikį teismo proceso trukmei ir bylinėjimosi kaštų augimui⁵⁷.

O baudžiamajame procese, reglamentuotame 1864 m. Rusijos imperijos Baudžiamojo proceso įstatymo⁵⁸ (BPI) pagrindu, buvo įtvirtinta dualistinė teismų sprendimų apskundimo forma – paprastasis apskundimas, kuris traktuotas kaip „normalinis proceso eigos elementas su apibrėžtu laiku, kuriam išėjus, apskundimo teisė nyksta“ ir nepaprastasis, kaip „baigtos bylos atnaujinimas“.⁵⁹ BPI taip pat skyrė galu-

48 Goda Ambrasaitė, *Apeliacija civiliniame procese*, supra note 6, 28.

49 Mykolas Rōmeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*, supra note 41, 47.

50 Kazys Šamajauskas, „Lietuviškasis teismas“, *Teisė* 25 (1934): 31.

51 Kai kurie mokslininkai išskiria sąlygą, jog neribotą apeliaciją teismo sprendimų kontrolės forma vadinti galima tik tuo aspektu, kad apeliacinis procesas negali prasidėti be bylininko, nepatenkinto jau priimtu sprendimu skundo, o apeliacijos tikslas ir šiuo atveju yra galimų teismo ir bylos šalių klaidų, padarytų nagrinėjant ginčą pirmosios instancijos teisme, galimybės sumažinimas. // Goda Ambrasaitė, *op. cit.*, p. 30.

52 *Ibid.*, p. 23; Vytautas Nekrošius, *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*, supra note, 4, 19.

53 Mykolas Rōmeris, *op. cit.*, 47.

54 Vytautas Nekrošius, *op. cit.*, 32.

55 Goda Ambrasaitė, *op. cit.*, 33.

56 *Ibid.*, 34

57 *Ibid.* 34–35.

58 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*, Red. M. Kavolis (Kaunas: Literatūra, 1933).

59 Antanas Kriščiukaitis, *Baudžiamojo proceso paskaitos* (Kaunas: Lietuvos universiteto Teisių

tinus ir negalutinius teismų sprendimus, kurių esminį skirtumą lėmė peržiūrėjimo iš esmės galimybė – pirmieji proceso tvarka galėjo būti peržiūrėti antroje instancijoje, apeliaciniame teisme, antrieji – dėl jų teisėtumo galėjo būti išžiūrėti kasacijos teismo, kurio besikuriančioje teisminėje sistemoje nuspręsta nesteigti.

BPĮ 145 str. 1 d. ir 151 str. nustatė, jog visi pirmosios instancijos teisme priimti sprendimai yra negalutiniai, tad juos abi proceso šalys gali skųsti apeliacine tvarka „visais bylos dalykais, kurie jas liečia“, o pateiktas apeliacinis skundas stabdė sprendimo vykdymą (BPĮ 151 dtr.). Kaip ir civiliniame procese, apskųstą pirmosios instancijos teismo sprendimą antroje instancijoje nebuvo drausta įveikti naujais įrodymais (BTT 364 str. 3 d.). Apeliacinis teismas galėjo atmesti apeliaciją kaip neleistiną (BTT 363 str.) ar nepagrįstą arba pirmosios instancijos teismo sprendimą panaikinti ir grąžinti bylą pirmosios instancijos teismui (BTT 369 str. 2 ir 3 d.), arba pats išspręsti bylą iš esmės (BTT 369 str. 1 d.).⁶⁰

3. KASACIJA: JOS TRŪKUMAS KAIP TEISINGUMO VYKDYMO PROBLEMA IR VIETA TEISMŲ SISTEMOJE

Jau netrukus po Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo įsigaliojimo, ne tik jo priėmėjų būgštavimai, bet ir praktika parodė, jog tokią teismų sprendimų kontrolės sistemą įveiklinusi teismų sąranga turi rimtų trūkumų. Nors priimant įstatymą viltasi, jog Vyriausiasis Tribunalas vykdys tiek apeliacinę, tiek kasacinę funkcijas, netruko išryškėti, kad remiantis „laikinoju“ įstatymu, didžioji bylų dalis vieningą teisės aiškinimo funkciją atliekančiam Vyriausiajam Tribunalui negali būti apskųsta. Taikos teisėjų pirmąją instanciją priimtų sprendimų apskundimas apygardos teismams laikytas galutine instancija, tad nuginkyti jį, net jei teisės normos galėjo būti neteisingai išaiškintos, galima nebuvo.

Padėtį suskubta taisyti Steigiamajame Seime 1921 m. birželio 15 d. priėmus Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymą⁶¹, delegavusį Vyriausiajam Tribunalui kasacinę funkciją dėl aukščiau paminėtų sprendimų, taip pat palikusį jį vien apeliacine instancija apygardos teismuose pirmąją instancija išnagrinėtoms byloms. Visgi nors šia pataisa nacionalinėje bendrosios kompetencijos teismų sistemoje įtvirtintas kasacinis teismas, kuris praplėtė procesines šalių galimybes, kartu jis išbalansavo iki tol veikusią teismų sistemą. Vyriausiajame Tribunalole buvo sutelktos ir apeliacinio, ir kasacinio teismo funkcijos. Pataisa leido kasacine tvarka skųsti tik minėtą dalį bylų, o pirmąją instancija apygardos teismų

fakultetas, 1928), 54.

60 Goda Ambrasaitė-Balynienė, *et. al. Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*, *supra* note 28, 630.

61 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas, *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 68/607.

priimti sprendimai galėjo būti tikrinami tik apeliacine tvarka, ir tik tame pačiame Vyriausiąjame Tribunole. To laikotarpio tyrėjų teigimu, minėtas įstatymo pakeitimas kasacijos taikymą „elementaraus teisingumo požiūriu padarė nepakenčiamą ir nepateisinamą“⁶².

Naujai valstybėje ėmusio veikti kasacinio teismo esmę ir paskirtį aiškines M. Romeris pažymėjo, jog šioje instancijoje „teismo sprendimams taikoma tiksli jų teisėtumo kontrolė <...> kasacinis teismas ne tą išspręstą bylą išsvarsto ir naujai išsprendžia, bet išsvarsto patį sprendimą, kaip teismo darbą (aktą) patikrindamas, ar iš tikrųjų yra jame toji neteisė, į kurią nurodo kasatorius, ir konstatavęs tą neteisę, sudraudžia ją *restitutionis* (teisėtos *status quo ante* būklės atstatymo) sankcija, vadinasi – panaikina neteisėtą sprendimą; panaikinus gi tą neteisėtą teismo sprendimą, savaime atgimsta civilinė ar baudžiamoji byla, kuri buvo panaikinto teismo išsprendimą ir kuri dabar turės būti vėl iš esmės tam tikrojo civilinio ar baudžiamojo teismo organo sprendžiama“⁶³. Toks kasacinio teismo traktavimas sutapo su moderniąja to meto Vakarų demokratinių valstybių teisės doktrina.⁶⁴

Taigi nors Lietuvoje vyravo pažangi teisinė mintis, praktikoje, tenka konstatuoti, iš esmės kasacinio teismo nebuvo. Tik užuomazga⁶⁵, kadangi teismų sprendimų kontrolės sistemoje įsivyravo reikšmingas partikuliarizmas: taikos teisėjų pradėtoms byloms buvo sudaryta trijų instancijų galimybė, o apygardos teismuose pradėtiems ginčams, kurie laikyti aktualesniais teisės ir sudėtingesniais proceso prasme – dviejų. Be to, taip ir neišpildyta įstatymų leidėjo valia įtvirtinti autoritetingą teismų sistemos viršūnę, pati teismų sistema liko neužbaigta⁶⁶.

Nepaisant šio disbalanso, baudžiamojo ir civilinio proceso įstatymai nustatė kasacinės instancijos galią tikrinti galutinius teismų sprendimus.

BPĮ 173 str. reglamentavo, kad taikos teisėjų galutiniai (taigi išspręsti ir apeliacinėje instancijoje⁶⁷) sprendimai kasacine tvarka galėjo būti skundžiami Vyriausiajam Tribunalui šalių skundais arba prokuroro atstovo protestu. Tai baudžiamajame procese leista kai: 1) aiškiai iškreipta tiesioginė įstatymų prasmė ir jie netaisyklingai išaiškinti, nustatant nusikalstamąjį darbą bei baudmės rūšį; 2) peržengtos esminės proceso procedūros, kurių nesilaikymas neleidžia pripažinti teismo sprendimo galios; 3) peržengta taikos teisėjo kompetencija, nustatyta įstatymu. (BPĮ 174 str.). Civiliniame procese bylos šalims teismo sprendimą kasuoti leista, kai 1) tiesioginė įstatymo prasmė aiškiai iškreipta arba įstatymas pakankamai neišaiškintas; 2) prasilenkta

62 Mindaugas Maksimaitis, *Jurisprudencija, supra* note 38, 28.

63 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, supra* note 41, 50.

64 Goda Ambrasaitė, *Apeliacija civiliniame procese, supra* note 6, 63.

65 Mindaugas Maksimaitis, *op. cit.*, 28.

66 *Teisinės valstybės organizacija. Lietuvos universitetas 1927-1928 mokslo metais (1927.IX.15-1928.II.16)*. (Kaunas: Lietuvos universitetas, 1928), 30.

67 *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*, Red. M. Kavolis, *supra* note 58, 170.

su tokiais svarbiais teisenos dėsniais ir formomis, jog dėl jų nesilaikymo sprendimų negalima pripažinti teismo sprendimų galios; 3) peržengtos teisingumo ir valdžios ribos (CTĮ 793 str.).

Vyriausiasis Tribunolas kasacijos skundus pirmiausia svarstydavo tvarkomuosiuose posėdžiuose, kur spęsta dėl pateikto skundo ar protesto nagrinėjimo kasacine tvarka⁶⁸. Kasaciniam teismui pateikti skundai ar protestai galėjo būti atmesti kaip neleistini (BPĮ 916 str. 1 d. 1 p.) arba nepagrįsti (BPĮ 932 str.). Kasacinis teismas žemesnės instancijos teismo sprendimą galėjo panaikinti ir grąžinti bylą tam pačiam ar kitam tos pačios instancijos teismui, kad ginčas būtų nagrinėjamas iš naujo „nuo to veiksmo, dėl kurio sprendimas buvo panaikintas“ (BPĮ 928 str.). Ribotos kasacinio teismo galios spręsti šalių ginčą įtvirtintos ir civilinį procesą reglamentavusių įstatymų – Vyriausiasis Tribunolas panaikinęs žemesniojo teismo sprendimą turėjo teisę tik grąžinti jam bylą spręsti iš naujo (CTĮ 889 str.).

Žvelgiant į šią kasacinio teismo galios ribojimą per teismų sprendimo kontrolės funkciją, išskirtina dualistinė jo paskirtis: 1) užtikrinti kasacinio teismo kaip paskutiniosios ir aukščiausios instancijos misiją tarnauti vienodai teisės taikymo funkcijai – užtikrinanti viešąjį interesą; 2) spręsti ginčą ginant konkreataus asmens teises ir interesus – taigi užtikrinanti ir privataus intereso apsaugą. Prioritetine šios teismų kontrolės formos funkcija išskirtinas valstybės interesų gynimas.⁶⁹

4. TEISMŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS PRINCIPŲ KONSTITUCINIS REGLAMENTAVIMAS

Tik „nusistovėjus“ materialinės ir procesinės teisės normoms, teismo veiklą sukskubus reglamentuoti ordinarinių įstatymų lygmeniu, jo funkcijos ir vieta valstybėje nustatyta ir aukščiausios galios teisės aktais. Lietuvoje nuo 1918 m. veikusios trys laikinosios konstitucijos⁷⁰ apie teismo valdžią neužsiminė. Tai aiškinta profesionalių teisininkų trūkumu ir objektyviais besikuriančio teismo darbo organizavimo kliuvimais⁷¹. Tačiau 1922 m. priimtos nuolatinės Lietuvos Valstybės Konstitucijos⁷² 2 str. nustatyta, jog greta Seimo ir Vyriausybės valstybės valdžią vykdo ir Teismas. Princi-

68 Voldemaras Bumblys, „Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaičio indėlis“, *supra* note 39, 56.

69 Vytautas Nekrošius, *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*, *supra* note 4, 53.

70 „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“. Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas, 1918, Nr. 1-1a.; „Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai“. Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių, 1919 m., Nr. 6-24a.; „Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija“. Laikinosios Vyriausybės žinios. 1920, Nr. 37/407.

71 Mindaugas Maksimaitis, Stasys Vansevičius, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, *supra* note 18, 180.

72 „Lietuvos Valstybės Konstitucija“. Vyriausybės žinios, 1922, Nr. 100-799.

pinę reikšmę⁷³ įtvirtinant teismo padėtį valstybėje turėjo Konstitucijos 64 ir 65 str., kuriuose suformuluotos trys fundamentalios teisinės valdžios taisyklės: teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu, teismo sprendimai daromi Respublikos vardu, teismo sprendimus keisti ar naikinti gali tik teismas. Konstitucijos 69 str. taip pat įtvirtino piliečių lygybę prieš teismą.

Šių teisės normų įsigaliojimas turėtų būti laikytinas vienu esminių jaunos demokratijos pasiekimų, teisinės valstybės koncepcijos kontekste, aukščiausios galios teisės normose įdiegiant teismų nešališkumo, neutralumo, sprendimų priėmimo vien pagal teisę, taigi ir žmogaus teisių bei laisvių apsaugos sąlygas⁷⁴. Nuolatinės Konstitucijos 65 str. pirmą kartą reglamentuota ir teismo teisė vieninteliui keisti arba naikinti savo sprendimą įstatymuose nurodyta tvarka.

Teisės doktrinoje svarstyta apie šios normos išimtis, susijusias su baudžiamuoju procesu. Viena jų įvardyta amnestija, kuri gali būti nustatyta įstatymu, antroji – „bausmės dovanojimas“, kuris sudaro Respublikos Prezidento prerogatyvą. Tiesa, tame pačiame diskurse pažymėta, jog abu šie institutai nenaikina ir nereformuoja įsiteisėjusio teismo sprendimo, tik stabdo ar reformuoja jo vykdymą⁷⁵. Taigi vieninteliui teismui suformuota teisė keisti ir naikinti savo priimtus sprendimus kitų valstybės valdžių buvo neliečiama.

Tad pastebėtina, jog kuriant pirmąją nacionalinę teismų sistemą jos fundamento perkelti į konstitucinių lygmenį apdairiai neskubėta. Sudėtinga teismo darbo pradžia, nulemta ekonominių, politinių ir socialinių aplinkybių, svetimos teisės įstatymų recepcija, vienalytės teisinės sistemos organizavimo problematika formavo pirmųjų teisinės valdžios metų raidą. Joje išryškėjęs kasacijos reikalingumas bei išsikristalizavęs teismo nepriklausomumas nuo kitų valstybės valdžios polių tapo vienas esminių motyvų apsprendžiant teismo veiklos principus valstybės Konstitucijoje.

5. 1933 M. TEISMŲ REFORMOS ĮTAKA JŲ SPRENDIMŲ KONTROLĖS SISTEMAI

Nors ir su akivaizdžiais trūkumais, pirmąją teismų sistemą nustatęs teisės aktas buvo stebėtinai gyvybingas, „laikinas“ įstatymas teismų darbą reglamentavo 15 metų. Tačiau archyvuiniuose šaltiniuose išliko aktyvūs ir praktiškai nepertraukiami teisinės sistemos kūrėjų siekiai reformuoti teisinės valdžios sąrangą⁷⁶. Apeliacinėje

73 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)* (Šiauliai, 2019), 18.

74 Virgilijus Valančius, „Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principas ir konstitucinė justicija“ *Jurisprudencija* 16, 8 (2000): 147.

75 Mykolas Rōmeris, *Lietuvos konstitucinė teisė. I. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis* (Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937), 374.

76 Pirmieji reikšmingesni bandymai projektuoti modernesnę teismų sistemą sietini su teisingumo ministro Antanu Tumėnu. Jo iniciatyva parengto pirmojo naujos redakcijos Teismų sutvarkymo įstatymo projekto kūrybinį procesą, kurio esminė struktūra rėmėsi kasacinės grandies

ir iš dalies kasacinėje instancijose įtvirtinta teismų sprendimų kontrolės sistema ir būtinybė ją tobulinti virto aktualiu viešų ir mokslinių diskusijų objektu.

Vienas pastebimiausių reformos šalininkų argumentų buvo teismo proceso trukmė⁷⁷, nulemta didelio teismų darbo krūvio. Materialiųjų resursų stoka⁷⁸, profesionalių teisininkų ir kompetentingų teisėjų trūkumas⁷⁹ buvo dažniausiai linksniuojami faktoriai raginant spręsti neadekvačiai ilgos proceso trukmės problematiką antrosios ir kasacinės instancijos teismuose. Pasitaikė ir kitų argumentų. Siūlyta kardinaliai kilstelėti teismo mokesčius, norintiems patikrinti pirmosios instancijos teismo sprendimo teisingumą ir pagrįstumą. Viltasi, kad tokį barjerą įveikti norės tik savo teismu besąlygiškai įsitikinusi šalis⁸⁰. Vyriausiasis Tribunolas taip pat ėmėsi spręsti administracines teismų darbo problemas – drausmino dėl dažnų teisėjų ir tardytojų užvedamų bylų, procesinių dokumentų, protokolų techninių trūkumų, klaidų skiriančių proceso dalyvius, darant smulkesnius proceso pažeidimus, neigiamai veikusius bylinėjimosi trukmę⁸¹.

Tačiau paraleliai teisininkų bendruomenėje formavosi kitas požiūris, jog proceso trukmės ir teismų darbo krūvio problematika suponuoja būtent ydingos teismų sprendimų kontrolės proceso konstrukcijos. Teigta, jog tai nulėmė nihilizmo ir aplaidumo įsivyravimą pirmosios instancijos teismuose, kur nemažą krūvį laikusių taikos teisėjų sprendimai dažnai tikrinti apeliacinėje ir kasacinėje instancijose⁸², o pakartotinis ginčo sprendimas apeliacinėje instancijoje šalims leido dirbtinai piktnaudžiauti proceso trukme ir vilkinti bylos nagrinėjimą⁸³.

įtvirtinimu nacionalinėje teismų sistemoje, vainikavo jo tvirtinimas Seime. Visgi nusprendus projektą tobulinti, jis liko už Teisingumo ministerijos sienų.// Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 160-1140; 1926, Nr. 238-1543. Antruoju ir lemtingu modernios teismų sistemos kūrimo etapu tapo 1928 m. įsteigta Valstybės Taryba. Įstatymo projekto rengimas atiteko šios ypatingą statusą valstybės valdymo struktūroje turėjusios institucijos kompetencijai. Per keletą metų įstatymo projektu įtvirtinusi naują nacionalinės teismų sistemos koncepciją, į ją integravo ir visiškai naują teisminę instituciją – Apeliacinius Rūmus.// Valstybės tarybos rengiamas Teismų santvarkos įstatymo projektas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 784, l. 11.

77 Rima Ažubalytė, Egidija Tamošiūnienė, *Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m. Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*, supra note 20, 227.

78 Antanas Kriščiukaitis, A. „Bylų eiga Lietuvos teismuose 1921-1925“ *Teisė* 9 (1926): 69.

79 Al. M. „Apygardos teismas, kaip apeliacijos instancija“, *Teisė* 7 (1925): 61.

80 Buninas Fridmanas, „Kas taisytina mūsų civiliniam procese“, *Teisė* 8 (1925): 58.

81 Voldemaras Bumblys, *Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Kriščiukaicio indėlis*, supra note 39, 141.

82 Juozas Papečkys, „Mūsų teismų sutvarkymo reikalu“, *Lietuvos aidas* 233 (1928): 2.

83 Rima Ažubalytė, Egidija Tamošiūnienė, *Civilinė ir baudžiamoji justicija 1918-1940 m. Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*, supra note 20, 243.

Analizuojant teismų darbo krūvį praktikoje, tektų sutikti, jog diskusija nebuvo be pagrindo. Štai 1921 m.⁸⁴ pirmąją instanciją reikšmingesnes civilines bylas ir apeliacine tvarka Taikos teisėjų priimtus tikrinusių apygardos teismų didžiąją darbo krūvio dalį civilinėse bylose (89 proc.) sudarė apeliaciniai skundai. Po penkmečio, 1926 m. šis santykis keitėsi tik nežymiai, mažėjo iki 85 proc., tačiau išliko neproporcingai didelis.

Tad tiek praktiniu, tiek teoriniu aspektu teismų sistemos reformos būtinybė ne-
kvestionuota, tačiau ją įgyvendinti siekta ir kuo mažiau keičiant nusistovėjusią įstatymų struktūrą, nesukeliant valstybės gyventojams didesnių problemų suvokiant naujosios sistemos funkcionavimo principus⁸⁵. Šiuo tikslu vadovautasi 1928 m. rudenį Lietuvoje įsteigus Valstybės tarybą ir jai pavedus įstatymų projektų rengimo funkciją, teismų sistemos pertvarka laikyta vienu prioritetinių darbų. Per keletą metų intensyvaus darbo išvien su vyriausybe užbaigtas naujas Teismų santvarkos įstatymas⁸⁶, paskelbtas 1933 m. liepos 11 dieną ir įsigaliojo nuo 1933 m. rugsėjo 15 dienos. Išsamus, iš viso 488 straipsnių, įstatymo projektas suponavo naują teismų sistemą, jos jurisdikcijos galias, teisėjų statusą, prokurorų, tardytojų, advokatų teisinę padėtį bei posėdžių vedimo tvarką.

Teismų sistemos konstrukcijoje panaikinti Taikos teisėjų teismai, kurių funkcijos perduotos apylinkės teismams. Čia sutelkta kompetencija pirmąją instanciją nagrinėti visas civilines ir paprastesnes baudžiamąsias bylas (14 str.). Apygardos teismai išliko ir pirmąją instanciją sprendė sudėtingesnes baudžiamąsias bylas, taip pat liko apeliacine instancija pirmosios instancijos teismų sprendimams (16 str.). Kertine teismų reformos ašimi tapo visiškai naujos grandies įvedimas, diferencijavusia apeliacinę ir kasacinę funkcijas. Įsteigti bendri visai valstybei Apeliaciniai Rūmai, kuriems deleguota funkcija apeliacine tvarka spręsti dėl apygardos teismuose priimtų sprendimų (18 str.), taip pat pirmąją ir vienintelę instanciją nagrinėti baudžiamąsias bylas dėl nusikalstamų darbų prieš valstybės saugumą (19 str.) bei kitas jiems įstatymu pavestas bylas (20 str.). Nors šiame teisme pirmąją instanciją priimtų sprendimų kontrolės sistema neregamentuota, spraga ištaisyta po kiek daugiau nei metų, išaiškinus, jog sprendimai gali būti skundžiami tik kasacine tvarka Vyriausiajam Tribunalui.⁸⁷ Pats Vyriausiasis Tribunalas tapo kasacine instancija visiems apylinkių, apygardų teismų, Apeliacinių Rūmų ir Kariuomenės teismo priimtiems sprendimams (21 str.).

Taigi šiuo visuomenėje pakankamai nuosaikiai priimtu teisės aktu ir joje sukėlusiu tik epizodinius samprotavimus apie „brangiau kaštuosiantį“ teismų aparatą⁸⁸

84 „Bylų eiga Lietuvos teismuose 1921-1925“, *Teisė* 9 (1926): 69.

85 Vytautas Nekrošius, *Teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolė civiliniame procese: klasikinė sistema ir reforma Lietuvos Respublikoje*, supra note 4, 92.

86 „Teismų santvarkos įstatymas“. *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

87 *Vyriausiojo Tribunalo visuotinių susirinkimų nutarimai, baudžiamųjų ir civilinių kasacinių bylų sprendimai*. „Teisės“ priedas, 129–128.

88 „Naujas gyvenimas teismų santvarkoj“, *Diena* 39 (1933).

ir itin platų bei detalų jo turinį⁸⁹, valstybėje buvo įtvirtinta keturių grandžių sistema ir pagaliau visiškai įteisinta kasacinė instancija. Šis įstatymo projektas buvo septynių vyriausybių, penkių teisingumo ministrų, jų aplinkos, Valstybės Tarybos darbo vaisius.⁹⁰ Išdiskutuotas, susilaukęs tik pavienės kritikos⁹¹, amžininkų jis girtas dėl teismų sprendimų teisingumo ir paties teismo autoriteto stiprinimo⁹². Pokariu, jau lyginant šį įstatymą su kitų valstybių to meto patirtimi, akcentuotas jo adaptavimas valstybės ir visuomenės poreikiams ir aukštu teisingumo lygiu⁹³, žvelgiant iš nūdienos perspektyvos – pastebimas gebėjimas į teismų teisę perkelti geriausias nacionalines ir pasaulio teismų sutvarkymo tradicijas⁹⁴.

Nepaisant esminių pokyčių teismų sąrangoje, teismų sprendimų kontrolės procesą civiliniame ir baudžiamajame teisme reglamentavusios nuostatos iš esmės nepakito iki pat Lietuvos okupacijos ir aneksijos.⁹⁵ Teisės aktai papildyti tik kasacijos proceso normomis, atnaujinti pakitę teisminių institucijų pavadinimai, inkorporuota Apeliacinių rūmų kompetencija. Teisės doktrinoje taip pat daugiau dėmesio skirta kasacinio teismo kompetencijos aiškinimui.⁹⁶ Ginčo šalims suteikta galimybė į tris teismines instancijas: pirmojoje ir apeliacinėje ginčą teismui sprendžiant iš esmės, o kasacinėje tikrinant sprendimo atitiktį teisės aktams.

Visuomenėje viltasi, kad teismų kompetencijų poslinkiai ir padidėjęs teisėjų skaičius su lig naujo teismo įsteigimu padės eliminuoti įsisenėjusias problemas, teigiamo efekto būta neesminio. Teismų ir teisėjo personalinę istoriją išsamiai tyrinėjęs A. Vilbikas pastebi, kad vienam teisėjui tekdavęs bylų skaičius sumažėjo nežymiai, o tendencija pirmosios instancijos teismo sprendimų skūsti apeliacinei instancijai, tikintis palankesnio pakartotinio bylos nagrinėjimo – išliko ir toliau neproporcingai didelė.⁹⁷

Per 1933 m., naujojo įstatymo įsigaliojimo akivaizdoje, pirmąja instancija bylas nagrinėjusiuose apylinkės teismuose (iki jiems įsisteigiant – Taikos teisėjų) iš viso susikaupta⁹⁸ 156 285 civilinės ir 136 999 baudžiamosios bylos. Apygardos teismuo-

89 Ministerių kabinetas pradėjo svarstyti teismų santvarkos įstatymą, *Lietuvos aidas*, 1933, Nr. 284 (1609).

90 Mindaugas Maksimaitis, „Lietuvos 1933 m. teismų reformos rengimas“, *Jurisprudencija* 24,2 (2017): 235.

91 J. M. „Dėl Teismų santvarkos įstatymo 206 str“, *Teisė* 41 (1938): 107–110.

92 *Ibid.*, 90.

93 Rapolas Skipitis, *Nepriklausoma Lietuva. Atsiminimai* (Chicago, 1967), 247.

94 Alfredas Vilbikas, *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918-2018)*, *supra* note 73, 66.

95 Goda Ambrasaitė-Balynienė *et. al.* *Lietuvos teisė, 1918-2018: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*, *supra* note 28, 471.

96 Kazys Šalkauskis, „Civilinių bylų sprendimai“, *Teisė* 39 (1937): 286.

97 Tyrinėtojo teigimu, 1933–1939 m. laikotarpiu Šiaulių apygardos teismo, kaip pirmosios instancijos teismo, gautų bylų buvo 4%, o apeliacinės bylos sudarė 96%. Vilbikas, A., *op. cit.*, p. 64–65

98 Skaičiuojamas ankstesnių metų likutis, perkeltas į einamuosius metus ir per einamuosius metus

se, kaip apeliacinėje instancijoje, susikauptė 18 246 civilinės ir 37 454 baudžiamosios bylos. Pirmąją apygardos teismų instanciją pasiekė 2 207 civilinės (arba 11 proc. visų teismą pasiekusių civilinių bylų) ir 4 596 baudžiamosios bylos (arba taip pat 11 proc. visų teismą pasiekusių baudžiamųjų bylų). Vyriausiąjį Tribunalą tuo metu pasiekė 412 civilinių ir 1428 baudžiamųjų bylų apeliacinėje ir, atitinkamai, 1480 ir 674 kasacinėje instancijoje.

Po trejų metų nuo naujojo įstatymo įsigaliojimo, 1936-aisiais⁹⁹, apylinkės teismuose per metus buvo sukaupta 103 838 civilinės ir 123 311 baudžiamosios bylos. Apygardos teismuose, kaip apeliacinėje instancijoje, susikauptė 15 283 civilinės ir 19 475 baudžiamosios bylos. Pirmąja instancija šioje grandyje, nelikus kompetencijos spręsti civilines bylas, susikauptė 3 851 baudžiamosios bylos, arba 16 proc. visų teismą pasiekusių baudžiamųjų bylų. Į naujai įsteigtų Apeliacinių Rūmų apeliacinę instanciją suplaukė 155 skundai civilinėse ir 1236 baudžiamosiose bylose. Vyriausiasis Tribunalas per metus sukaupė 1 194 kasacinius skundus civilinėse ir 899 baudžiamosiose bylose.

Taigi, nors vidutiniškai per metus teismus pirmąja instancija pasiekusių bylų skaičius sumažėjo: civilinių bylų 35 proc., baudžiamųjų – 10 proc., tačiau teismų sprendimus apeliacine tvarka imta skųsti dažniau – civilinėse bylose skundų skaičius nuo 12 proc. išaugo iki 37 proc., baudžiamosiose bylose – nuo 11 proc. iki 17 proc.¹⁰⁰ O kasacinėje instancijoje nors absoliutus kasacinių skundų skaičius nežymiai išaugo (+14 proc.), tačiau santykinai lyginant bendrą apeliacinių ir kasacinių skundų skaičių, jis išliko panašiam lygyje: civilinėse bylose skundų skaičius išaugo nuo 2 proc. iki 3 proc., baudžiamosiose bylose mažėjo – nuo 9 proc. iki 4 proc.

Kaip rodo šis pavyzdys, teismų darbo krūvis apeliacinės ir kasacinės instancijose nemažėjo, o kai kuriais atvejais – ir pastebimai augo. Nenuostabu, kad to meto teisės doktrinoje ir toliau ieškota išeičių jį optimizuoti, pavyzdžiui, siūlant perpus trumpinti apeliacijos ir kasacijos skundų pateikimo terminus¹⁰¹, įpareigoti apelian-tą kartu su skundu teismui pristatyti visus turimus įrodymus¹⁰². Akivaizdu, kad šios problemos nesprendė ir ženklus teisėjų skaičiaus didinimas, kuris apeliacines ir kasacines funkcijas vykdžiusiuose teismuose nuo 1933 m. iki 1940 m. išaugo beveik trečdaliu (nuo 54 iki 80 teisėjų).¹⁰³

teismą pasiekusios bylos iš viso.// „Bylų eiga Vyriausiąjame Tribunole 1933 m.“, *Teisė* 25 (1934): 95; „Žinios apie Apylinkės Teismų pagal apygardas bylų eigą 1933 metais“. *Ibid.*, p. 96; „Apygardos Teismai“. *Ibid.*, p. 97.

99 „Žinios apie bylų eigą“, *Teisė* 37 (1937): 146–149.

100 Skaičiuojamas visų pirmojoje ir apeliacinėje instancijoje sukaupytų bylų santykis per metus.

101 Juozas Brazinskas, „Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimo reikalu“, *Teisė* 40 (1937): 414.

102 *Ibid.*, 415.

103 Teisininkų kalendorius 1932 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius 1934 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius 1935 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius

Nors teismų reforma iš vienos pusės išsprendė konceptualias teisingumo įgyvendinimo problemas nacionalinėje teismų sistemoje (tai patvirtina ir palankūs atgarsiai to meto specializuotoje ir visuotinėje periodikoje), praktinės problemos išliko gan aštrios ir aktualios.

1940 m. vasarą tolesnė teismų sprendimų kontrolės sistemos raida užgniaužta Sovietų Sąjungos okupaciją ir aneksiją lydėjusios brutaliais jėgos, kuria vykdyta ir Lietuvos teisės aktų inscenizacija¹⁰⁴. Tų pačių metų rugpjūčio 3 dieną Lietuvos teritorijoje oficialiai įvesta sovietinė teisės sistema su jai būdingomis teismų sprendimų kontrolės formomis – specifškai suprantama kasacija bei teismų sprendimų priežiūros tvarka.

IŠVADOS

1. 1918–1940 m. kurdama bendrosios kompetencijos teismų sprendimų kontrolės sistemą ir jos teisinį reglamentavimą, Lietuva rėmėsi Vakarų Europos teisės tradicija ir patirtimi.
2. 1918–1933 m. laikotarpiu veikusioje trijų grandžių teismų sistemoje jų sprendimų kontrolė nustatyta pirmosios ir apeliacinės instancijos sąveikoje, tik iš dalies – ir kasacinėje instancijoje. 1933–1940 m. Pirmojoje Respublikoje veikusioje keturių grandžių teismų sistemoje, sprendimų kontrolės sistema veikė tarp pirmosios, apeliacinės ir kasacinės instancijų.
3. Teismų sprendimų kontrolės procesą reglamentavusios civilinio ir baudžiamojo proceso nuostatos sprendimus tikrinusiems antrosios instancijos teismams, su nežymiais ribojimais, nustatė pareigą atlikti visos apimties įrodymų ir faktinių aplinkybių vertinimą. Ši, per visą tiriamąjį laikotarpį nekitusi nuostata, buvo viena kertinių priežasčių, lėmusių teismų darbo efektyvumo problematiką: teismo proceso trukmės ir darbo krūvio probleminiai aspektai, vertinant kitas objektyvias aplinkybes, didžiąja dalimi buvo nulemti nacionalinėje teismų sistemoje inkorporuoto, bet efektyviai neadaptuoto teismų sprendimų kontrolės proceso.

1936 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius 1938 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius 1939 metams. Kaunas [be m.]; Teisininkų kalendorius 1940 metams. Kaunas [be m.].

104 Mykolas Römeris, *Lietuvos sovietizacija 1940-1941: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos vertinimas*, (Vilnius: Lituanius, 1989), 67.

JUDICIAL CONTROL FOR JUDGEMENTS DURING THE INTERWAR (1918-1940)

Tadas Valančius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The principle of independence of the judicial system in general was developed only in the 19th century in the Western European legal tradition. It gave rise to the creation of a specific internal judicial control based judicial control mechanism for judgements, which we find today in the doctrine of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and which is derived from the provision that judicial proceedings must ensure equal opportunities for all.*

At the beginning of the 20th century, when Lithuania was forming the state, the creators of national legal system relatively moderately accepted the laws of civil and criminal proceedings of the Russian Empire.

However, the inherited judicial system was not considered suitable. In November 1918, a decision to create an authentic, but essentially German-based, 3-tier system, was made in a hurry. A very simple binary instance model was created, and the function of judicial decision control was built into the interaction between the first and second instance.

The criminal procedure has established the procedure based on the German example, specifying that all decisions declared by the first instance are not final and may be appealed by both parties to the proceedings on all aspects of the case that concern them. Meanwhile, the Lithuanian civil process has employed a French origin model of unlimited appeal.

Looking at these trends, one has to agree with the deserved classification of the court of first-instance as the “testing grounds”, as the parties to the dispute hope to get to the objective truth in the court of the second-instance.

In spite of the urging by some legal scholars for a radical change in the judicial control model, and thus the solution for the problems of the court workload and lengthy proceedings, the fundamental principles of judicial decision control have remained unchanged.

The authentic national judicial system that was practically born together with the state, was originally created with three tiers and two instances, was reconstructed in 1933 by establishing a four tier and three instance judicial system operating in Lithuania to this day.

Meanwhile, the internal control of court decisions has not changed fundamentally in terms of civil and criminal proceedings since its very introduction into the national judicial system.

Despite the flaws of the chosen court decision control model, especially the model

of unlimited appeal in civil proceedings, the flaws that affected the length of proceedings and the workload of the courts, this model also was not changed when Lithuania regained its independence and until the very end of the nineties.

Keywords: *judicial system, the history of the courts, judicial control for judgments.*

Tadas Valančius, Mykolo Romerio teisės mokyklos Viešosios teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptis: Lietuvos teisės ir teisinės minties istorija.

Tadas Valančius, Mykolas Romeris Law School, Institute of Public Law, Doctoral student. Research interests: history of Lithuanian law and legal thought.